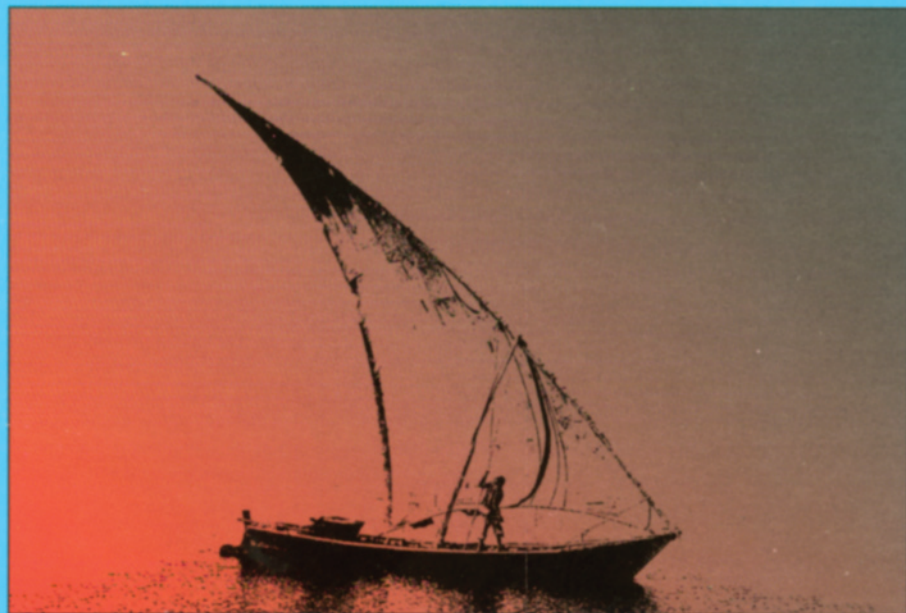

✧ JĘZYKI AZJI I AFRYKI ✧

Rajmund Ohly
Iwona Kraska-Szlenk
Zofia Podobińska

JĘZYK SUAHILI

DIALOG

❧ JĘZYKI AZJI I AFRYKI ❧

Rajmund Ohly, Iwona Kraska-Szlenk, Zofia Podobińska

JĘZYK SUAHILI

SERIA

JĘZYKI AZJI I AFRYKI

pod redakcją
Janusza Daneckiego

Rajmund Ohly, Iwona Kraska-Szlenk,
Zofia Podobińska

JĘZYK SUAHILI

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
Warszawa 1998

Redakcja i korekta
Bronisława Dziedzic-Wesołowska

Książka powstała w ramach projektu „Języki Azji i Afryki”
finansowanego przez Komitet Badań Naukowych

Publikacja dofinansowana przez Ministerstwo Edukacji
Narodowej

© 1998 by Wydawnictwo Akademickie DIALOG

ISBN 978-83-8002-631-5

Wydawnictwo Akademickie „DIALOG” Anna Parzymies Sp. z o.o.
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3 m. 218
tel./faks 22 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
www.wydawnictwodialog.pl

WSTĘP

Nazwa suahili, w oryginale *Kiswahili*, wywodzi się od słowa arabskiego *sawāḥil* 'kraj wybrzeża', którą podróżnicy arabscy obejmowali, począwszy od XIV w., także mieszkańców, głównie Zanzibaru (Ibn Battuta 1962:83).

Językiem suahili, w jego odmianach dialektalnych, posługuje się ok. 80 mln mieszkańców Afryki Wschodniej, Środkowej i Południowej (Amidu 1995:121). Suahili pełni funkcję języka urzędowego i narodowego w Tanzanii, narodowego i oficjalnego w Kenii oraz służy jako język rodzimy, kontaktowy i wehikularny lub LSP (*language for special purpose*) w państwach Somalia, Komory, Mozambik, Uganda, Ruanda, Burundi, Demokratyczna Republika Kongo (DRK) i Malawi.

Dialekty dzielą się na północne – miini (mwiini), tikuu (bajuni), siu, pate, amu; centralne – mvita, jomvu (ngare), vumba, mtang'ata, pema, tumbatu, hadimu; południowe – unguja, mrima, mafia, makunduchi, chifundi, mwani; wschodnie – ngazija, mwali, nzwani, mauri¹, oraz zachodnie – ngwana i shaba (Dalby 1977:37, por. też Möhlig 1995:46). Normalizację suahili przepro-

¹ Należy zaznaczyć, że wymienione tu cztery dialekty wschodnie coraz częściej traktuje się w literaturze jako odrębny język komoryjski (por. Nurse i Hinnebusch 1993). Status odrębnych języków można też przyznać najbardziej skrajnym na osi północ – południe: miini (w okolicy miasta Brava w pd. Somali) oraz mwani (w północnym krańcu Mozambiku).

wadził Międzyterytorialny Komitet Języka Suahili w 1933 r., przyjmując za podstawę dialekt zanzibarski unguja i częściowo mrima (Tanga). Dialekt ngwana, który upowszechniony jest we wschodniej prowincji DRK, czyli w strefie frankofońskiej, może oddzielić się od suahilijskiego kontinuum i stać się samodzielnym językiem wskutek nasilonej modernizacji pod wpływem języka francuskiego (w przeciwieństwie do standaryzowanego suahili z językiem angielskim w funkcji języka pomocniczego).

Rozprzestrzenienie suahili wiąże się z rozwojem suahilijskich państw-miast na wybrzeżu Afryki Wschodniej, począwszy od X w. – Kilwa, Pate, Lamu, Mombasa, Zanzibar, Sofala, a następnie w XIX w. z utrwaleniem jego funkcji jako języka handlowego w głębi lądu, aż po Lubumbashi w Kongu. W okresie walki z kolonializmem brytyjskim suahili używany był do agitacji i propagandy politycznej, co stanowiło m.in. jedną z głównych przyczyn narastającej unifikacji narodowej wieloetnicznej Tanganiki. Po uzyskaniu niepodległości i ustanowieniu państwa Tanzanii suahili zdobył jako pierwszy język afrykański pozycję języka oficjalnego (Maw 1985).

Klasyfikacje genetyczne M. Guthrie'go (Guthrie 1948, 1967) zaliczają suahili do „ortodoksyjnych” czyli rdzennych języków bantu grupy G42. Przyjmuje się, że załóżków tego języka należy szukać w X w. (Ohly 1978, Mieke 1995), to jest w okresie rozszczepienia się podgrupy sabaki (Nurse-Hinnebusch 1993).

Język suahili łączy z językami bantu wspólne podstawowe cechy fonetyczne i morfologiczne: A. (a) otwarte sylaby, (b) system trzech głównych samogłosek /a/, /i/, /u/ oraz (c) wzorce tonemiczne (Doke & Cole 1961), B. (a) aglutynacja, (b) klasy nominalne, (c) związek zgody, (d) piątkowy system liczebnikowy, (e) rozwinięta koniugacja, (f) ideofony jako samodzielne części mowy, (g) powszechne użycie form lokatywnych. Suahili, który do 1885 r. stosował pismo arabskie, posługuje się obecnie fonemicznym alfa-

betem łacińskim. Silny leksykograficzny wpływ języka arabskiego przyczynił się do wprowadzenia sekundarnych fonemów typu /gh/ lub /kh/.

W języku suahili rozwinęło się piśmiennictwo i literatura piękna. Już najstarsze zabytki piśmiennictwa, pochodzące z XVII w., charakteryzują się wysokim poziomem wersyfikacji i epickiego obrazowania dziejów oraz wskazują na stopniową afrykanizację wiary muzułmańskiej, wyznawanej przez społeczeństwo wschodnioafrykańskiego wybrzeża. Nowoczesna literatura piękna w języku suahili, obejmująca liczne wydania prozy powieściowej, poezji i sztuk teatralnych, należy do najbardziej rozwiniętych literatur w językach afrykańskich na tym kontynencie (Bertoncini 1989, Ohly 1990).

Literatura naukowa obejmuje przeszło tysiąc pozycji, czyniąc suahili jednym z najdokładniej zbadanych języków Afryki (Miehe, Möhlig 1995). Suahili dysponuje licznymi słownikami ogólnymi i specjalistycznymi oraz podręcznikami gramatycznymi. Instytut Badań Kiswahili w Dar-es-Salaam oraz Uniwersytet w Nairobi tworzą rodzime zaplecze kadr naukowych, które współpracują z dziesiątkami uniwersyteckich ośrodków na świecie, zajmujących się kształceniem suahilistów i dalszymi badaniami nad tym językiem.

1. FONOLOGIA

1.1. Spółgłoski

Język suahili jest dość zróżnicowany dialektalnie, zarówno w znaczeniu dialektów regionalnych jak i socjolektów. Opis kilkunastu dialektów regionalnych przekracza ramy niniejszej pracy (zob. Nurse i Hinnebusch 1993), która koncentruje się na języku „standard”. Jednak również w obrębie dopuszczalnego suahili „standard” można wyodrębnić kilka wariantów. Pod względem fonologicznym zasadnicza różnica między nimi dotyczy zasobu fonemów spółgłoskowych obecnych w systemie. W ślad za Polomé (1967) można przyjąć, że systemy fonologiczne różnych odmian suahili tworzą pewne kontinuum, oscylując między systemem „minimalnym”, o najmniejszej liczbie spółgłosek dystynktywnych, a systemem „maksymalnym”, o największej ich liczbie. Tabela (1) pokazuje system fonologiczny, który wydaje się obecnie najbardziej popularny wśród użytkowników suahili ‘standard’ i który charakteryzuje język propagowany w szkolnictwie i mediach. Pod względem liczby fonemów jest to system pośredni między dwoma systemami skrajnymi. Trzy spółgłoski szczelinowe [θ], [ð] i [ɣ],²

² W niniejszej pracy przyjęto konwencję zapisu fonetycznego w nawiasach kwadratowych stosując symbole Międzynarodowego Alfabetu Fonetycznego (IPA) z wyjątkiem zastosowania bardziej popularnych w piśmiennictwie polskim symboli: š, č i dž zamiast ʃ, tʃ i dʒ. Przyjęliśmy

podane w tabeli (1) w nawiasie, występują wyłącznie w zapożyczeniach z języka arabskiego, np. *thelathini* [θelaθini] ‘trzydzieści’, *dhana* [ðana] ‘myśl’, *lugha* [luya] ‘język’; w systemie minimalnym dźwięki te nie występują i zastąpione są odpowiednio przez [s], [z] i [g]³. Z kolei w nieco bardziej rozszerzonym systemie występuje dodatkowo, również tylko w zapożyczeniach z arabskiego, welarna bezdźwięczna spółgłoska szczelinowa [x] (podana w (1) w nawiasie klamrowym), np. *habari* [xaβari] zamiast bardziej popularnej wymowy [haβari] ‘wiadomość’⁴.

(1)

wybuchowe:	p		t	č	k	
	b		d	f	g	
szczelinowe:	f	(θ)	s	š	{x}	h
	v	(ð)	z		(y)	
nosowe:	m		n	ɲ	ŋ	
sonanty:	w		l, r	j		

W serii spółgłosek wybuchowych kontrast między bezdźwięcznymi a dźwięcznymi jest w suahili bardziej zarysowany niż w je-

również konwencję zaznaczania kropką (.) granicy sylaby oraz zaznaczania gwiazdką (*) wszelkich form dewiacyjnych (nie występujących sekwencji dźwięków, zdań niegramatycznych itp.) lub rekonstruowanych. Poza tym stosujemy zapis według standardowej ortografii suahili, której ogólne zasady można sformułować jako: „samogłoski jak w polskim, spółgłoski jak w angielskim”.

³ Taka wymowa może być uznana za błędną przez wykształconych Suahilijczyków.

⁴ Niewykluczone, że ta relacja może w przyszłości ulec odwróceniu. W Tanzanii [x] zdaje się oficjalnie promowane (o czym może świadczyć silne podkreślanie [x] przez niektórych spikerów radiowych). Rajmund Ohly (informacja ustna) zwraca uwagę, że leksykografowie używają [x] (ortograficzne *kh*) jako odrębnego fonemu w tworzonej terminologii suahili, np. *khatibu* [xatiβu] ‘przewodniczący parlamentu’.

zyku polskim, dzięki temu że bezdźwięczne wymawiane są przydechowo: [p^h], [t^h], [u^h], [k^h], a dźwięczne – implozywnie: b, d, f, g. Obie te cechy występują jednak w niewielkim stopniu, na przykład, przydechowość w suahili nie jest aż tak widoczna jak w angielskim, a implozywność nie tak silna jak choćby w hausa. Fonem *j* realizowany jest jako palatalna spółgłoska wybuchowa [ʃ] w nagłosie sylaby, np. *jana* [ʃana] ‘wczoraj’, *kijiji* [kiʃiʃi] ‘wieś’; po tautosylabicznej spółgłosce nosowej *j* wymawiane jest jako afrykata [dʒ], np. *njaa* [ʰdʒaa] ‘głód’. W tej pozycji zarówno *j* jak i inne dźwięczne wybuchowe tracą cechę implozywności, a więc: *buibui* [buiʃbui] ‘pająk’, *dada* [daʃa] ‘siostra’, *goti* [ɡoti] ‘kolano’, ale *mbuzi* [ʰmbuzi] ‘koza’, *ndani* [ʰdani] ‘wewnątrz’, *ngози* [ʰgozi] ‘skóra’.

Z innych dźwięków w tabeli (1) na uwagę zasługuje welarna spółgłoska nosowa *ŋ*. Wymawiana jest ona podobnie jak w polskim wyrazie *bank* czy w angielskim *going*, tyle że w suahili występuje w nagłosie sylaby, np. *ng'ara* [ŋara] ‘blask’, *ng'ombe* [ŋɔmbe] ‘krowa’. Spółgłoska [ŋ] kontrastuje z tautosylabiczną zbitką [ʱg], por. [ʱgazi] ‘schody’, [ʱgoma] ‘bęben’. Należy jednak wspomnieć, że [ŋ] jest stosunkowo rzadkim dźwiękiem w suahili – występuje w niewielu leksemach, i jego dystrybucja też jest nieco ograniczona (np. nie występuje przed samogłoską [i]). Pozostałe spółgłoski nosowe wymawiane są w suahili podobnie jak w języku polskim, ale w przeciwieństwie do języka polskiego dźwiękowe [n] i palatalne [ɲ] kontrastują w każdym otoczeniu, również przed samogłoską [i], a więc: *nini* [nini] ‘co’ vs *nyinyi* [ɲiɲi] ‘wy’.

Powszechnie uważa się, że [l] i [r] nie miały dawniej w suahili statusu odrębnych fonemów (por. Polomé 1967, Nurse i Hinnebusch 1993). Również we współczesnym języku znajdujemy sporą grupę leksemów, w których [l] i [r] mogą się wymieniać, jak np. *kutelemka* ~ *kuteremka* ‘schodzić’ czy *kuloga* ~ *kuroga* ‘praktykować czary’. Tego typu alternacje stanowią swego rodzaju relikty dawniejszego systemu w przeciwieństwie do szerzącego się, głównie